

Ενότητα 2^η: Σοσιαλισμός και εργατικό κίνημα

Σπύρος Μαρκέτος, Επίκουρος Καθηγητής
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Περιεχόμενα ενότητας

1. Ορισμός του σοσιαλισμού
2. Πρωτοσοσιαλιστικές απόπειρες
3. Ο πολιτειακός ριζοσπαστισμός
4. Εργατικό κίνημα, συντεχνίες και συνδικάτα

Σκοποί ενότητας

- Η κατανόηση βασικών εννοιών (σοσιαλισμός, αριστερά, ιδεολογία κ.α.).
- Η παρουσίαση των ιδεολογικών πρόδρομων του σοσιαλισμού.
- Η παρουσίαση των πρώτων εργατικών ενώσεων (συντεχνίες και συνδικάτα) και των αντιδράσεων που αντιμετώπισαν.

Τι είναι σοσιαλισμός

- Υπάρχουν δυο διαφορετικές προσεγγίσεις:
  - α) ο σοσιαλισμός από τη σκοπιά της ιστορίας των ιδεών
  - β) ο σοσιαλισμός από τη σκοπιά των κινημάτων
- Η πρώτη αφορά τη σύλληψη των ιδεών, η δεύτερη το πρακτικό αντίκριμά τους, την ενσάρκωσή τους σε ιστορικά κινήματα.
- Ο σοσιαλισμός είναι ταυτόχρονα και κίνημα και ιδεολογία. Δεν μπορούν αυτά να εξεταστούν χωριστά.

Ιδεολογία

- Ιδεολογία (μη μαρξιστικός ορισμός): ένα σύστημα ιδεών προσανατολισμένο στη δράση (μπορεί να είναι ριζοσπαστικό, προοδευτικό, είτε συντηρητικό). Περιλαμβάνει μια άποψη για τον κόσμο όπως αυτός είναι, μια άποψη για τον κόσμο όπως αυτή θα ήθελε να είναι, και μια άποψη για το πώς μεταβαίνουμε από τον υπαρκτό στον επιθυμητό κόσμο (μετάβαση).
- Οι ιδεολογίες φτιάχνονται σε βάθος χρόνου και επίσης εξελίσσονται και αντικαθίστανται σε βάθος χρόνου. Η παραδοχή αυτή συγκρούεται με τις παλαιότερες πεποιθήσεις των ουτοπικών σοσιαλιστών, που πίστευαν ότι η κοινωνική αλλαγή θα είναι άμεση ή ότι θα μπορούσαν να φτιάξουν κοινότητες με νόμους εντελώς διαφορετικούς από εκείνους της υπόλοιπης κοινωνίας.
- Ο σοσιαλισμός είναι η προσπάθεια να φτιαχτεί μια κοινωνία με διαφορετικές οικονομικές αρχές και πολιτικές λειτουργίες, και διαφορετική βιωμένη εμπειρία από τη σημερινή.

Η «Πολιτεία» του Πλάτωνα

- Πριν την εμφάνιση του σοσιαλισμού, υπήρξαν μια σειρά απόπειρες των ανθρώπων στη Δύση να φανταστούν μια διαφορετική κοινωνία.
- Πλάτωνας: (427 π.Χ.–347 π.Χ.) αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος από την Αθήνα, ο πιο γνωστός μαθητής του Σωκράτη και δάσκαλος του Αριστοτέλη.
- «Πολιτεία»: Φαντάζεται μια κοινωνία που θα κυβερνάται από φιλοσόφους, με σαφή ιεραρχική οργάνωση.
- Ο Πλάτωνας αντιτίθεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία και ως εκ τούτου εγγράφεται στους προδρόμους του κομμουνισμού.

Ιερός Αυγουστίνος

- Ο Αυγουστίνος της Ιππώνος (354 - 430), γνωστός και ως Άγιος Αυγουστίνος, ήταν χριστιανός θεολόγος, του οποίου τα γραπτά είχαν τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη του χριστιανισμού και της Δυτικής φιλοσοφίας.
- «Civitas Dei» (Η Πολιτεία του Θεού): Φαντάζεται μια πολιτεία που θα λειτουργεί με βάση τις χριστιανικές αρχές.
- Η πράξη αυτή αποτελεί τομή με τη προηγούμενη κοινωνική παθητικότητα των χριστιανών φιλοσόφων και θεολόγων. Οι θεολόγοι, μολονότι αντιλαμβάνονταν και επεσήμαιναν τα κοινωνικά προβλήματα, γενικά αρνούνταν να δώσουν κοινωνικές λύσεις, προκρίνοντας ατομικές λύσεις (σωτηρία της ψυχής).

Η «Ουτοπία» του Τόμας Μορ

- Τόμας Μορ (Sir Thomas More, 1478-1535), άγγλος πολιτικός και φιλόσοφος.
- «Ουτοπία»: Πρόκειται για την περιγραφή μιας ιδανικής κοινωνίας ισότητας, κοινοκτημοσύνης, θρησκευτικής ανοχής (υπό περιορισμούς όμως), όπου η εργασία θα είναι εξάωρη και δεν θα υπάρχουν χρήμα, δικηγόροι και εκμετάλλευση. Αυτή η ιδανική σοσιαλιστική κοινωνία είναι και μια κριτική της αγγλικής κοινωνίας της εποχής του.
- Την ίδια περίοδο υπάρχουν κινήματα χωρικών που επιδιώκουν αλλαγές, χωρίς να έχουν ωστόσο συνολικό σχέδιο για τη κοινωνία.

Αβάς Σεγιές

- Γράφει το καταστατικό κείμενο της Γαλλικής Επανάστασης, το «Τι είναι η Τρίτη Τάξη».
- Η τρίτη τάξη είναι το έθνος - ο Σεγιές επιχειρηματολογεί υπέρ της λαϊκής κυριαρχίας και της ισονομίας.
- Συγγράφει τη «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη». Η διακήρυξη αποτελεί μέχρι σήμερα προοίμιο του γαλλικού συντάγματος, δίνοντας τις αρχές με βάση τις οποίες πρέπει αυτό να ερμηνεύεται.
- Η διάκριση δεξιάς/αριστεράς δημιουργείται στο πλαίσιο της Γαλλικής Επανάστασης.

Πολιτειακός Ριζοσπαστισμός

- Το ιδεολογικό ρεύμα που αποτυπώθηκε στη Γαλλική Επανάσταση ονομάζεται πολιτειακός ριζοσπαστισμός.
- Βασικός εκπρόσωπός του είναι ο Τομας Πέιν (1737 – 1809): Άγγλος συγγραφέας, πολιτικός και φιλόσοφος, οι ιδέες του επηρέασαν σημαντικά την Αμερικανική Επανάσταση, στην οποία και συμμετείχε ενεργά.
- Ο πολιτειακός ριζοσπαστισμός εστιάζει την κριτική του στο ζήτημα της δημοκρατίας και την κατάργηση των προνομίων του βασιλιά και των ευγενών.

Πολιτειακός Ριζοσπαστισμός (2)

- Το 1800 οι ρεπουμπλικάνοι αποτελούν το πιο ριζοσπαστικό τμήμα της αριστεράς, ενάντια στον μοναρχισμό που αναπτύσσεται την ίδια περίοδο.
- Οι ιδέες του πολιτειακού ριζοσπαστισμού περί ισονομίας και δημοκρατίας ενσωματώνονται στον σοσιαλισμό. Η διαφορά του σοσιαλισμού από τα άλλα, φιλελεύθερα κινήματα, είναι ότι στρέφει τη προσοχή του όχι στη νομική αλλά στην πραγματική ισότητα.

Ιμμάνουελ Βάλλερσταϊν

- Στο τετράτομο έργο του «*The modern world system*» επιχειρηματολογεί ενάντια στην θεωρία που μιλά για άνοδο της αστικής τάξης και τάση εξαφάνισης των μεσοστρωμάτων. Στοιχειοθετεί πως τα μεσοστρώματα αποτελούν δομικό μέρος του καπιταλιστικού κοσμοσυστήματος.
- Επιπλέον τονίζει τη διαφοροποίηση μεταξύ «καπιταλιστή» και «αστού»: καπιταλιστής είναι ο αστός που ελέγχει μέσα παραγωγής - όλοι οι αστοί όμως δεν είναι υποχρεωτικά καπιταλιστές.

Σχετικά με τη φύση του «υπαρκτού σοσιαλισμού»

- Υπάρχει πλήθος απόψεων: σύμφωνα με μερίδα τροτσκιστών, ήταν «κρατικός καπιταλισμός», ενώ ο Καστοριάδης κάνει λόγο για γραφειοκρατικό καπιταλισμό.
- Ο Βάλλερσταϊν υποστηρίζει πως ήταν καθεστώτα που απέτυχαν, παρά τις σοβαρές προσπάθειες τους να οικοδομήσουν μια κοινωνία χωρίς καπιταλιστικές σχέσεις. Οικοδόμησαν όμως μια διαφορετική γεωκουλτούρα, κόντρα σε αυτή του καπιταλισμού – είχαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο, μεγαλύτερη πρόσβαση στα πολιτισμικά αγαθά, μεγαλύτερη δημοκρατία στους χώρους εργασίας.

Πωλ Λαφάργκ

- Γάλλος επαναστάτης, μαρξιστής, σοσιαλιστής, δημοσιογράφος, κριτικός λογοτεχνίας, πολιτικός συγγραφέας και ακτιβιστής. Ήταν ενεργός αγωνιστής της Κομμούνας του Παρισιού. Ήταν γαμπρός του Καρλ Μαρξ (παντρεύτηκε την κόρη του, Λώρα), περισσότερο γνωστός για το έργο του «Το δικαίωμα στην τεμπελιά».
- Ο Λαφάργκ, όπως και πολλοί άνθρωποι της εποχής του, πίστευε πως στο μέλλον οι άνθρωποι θα εργάζονταν λιγότερο, επηρεασμένος από τις παραγωγικές προόδους της βιομηχανικής επανάστασης.
- Η πεποίθηση αυτή δεν επιβεβαιώνεται από τη σύγχρονη πραγματικότητα – οι άνθρωποι εργάζονται πάρα πολλές ώρες. Παρά τη τεχνολογική πρόοδο έχουμε τεράστια αύξηση στην ποσότητα της κοινωνικά άχρηστης εργασίας.

Γαλλική Επανάσταση

- Η κορύφωση του πολιτειακού ριζοσπαστισμού είναι η Γαλλική Επανάσταση.
- Η παράδοση αυτού του ιδεολογικού ρεύματος (κυρίως των γιακωβίνων) ωθείται από τη πιο αριστερή πλευρά της μέχρι και το πρώτο κομμουνιστικό εγχείρημα της σύγχρονης ιστορίας, την Παρισινή Κομμούνα του 1871.

Δημοκρατικές περιοχές και ουτοπικές κοινωνίες

- Πριν από τη Γαλλική Επανάσταση υπάρχουν πόλεις / περιοχές, όπως η Βενετία, η Γένοβα, ο Άγιος Μαρίνος, που έχουν αβασίλευτα ολιγαρχικά καθεστώτα. Η πιο εκτεταμένη γεωγραφικά περιοχή τέτοιου τύπου είναι η Ελβετία.
- Τον 19ο αιώνα συχνά επιχειρείται να φτιαχτούν ουτοπικές κοινωνίες (με κοινοκτημοσύνη, χωρίς δούλους κοκ) στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ.

Φεντεραλισμός και Αναρχισμός

- Πέρα από το πολιτειακό ριζοσπαστισμό και τις ιδεολογίες υπέρ της μοναρχίας, στη περίοδο υπάρχουν και άλλα ιδεολογικά ρεύματα:
  - φεντεραλισμός: παράδοση που αντιτίθεται στην ύπαρξη ισχυρών κεντρικών εξουσιών. Δεν ήταν πάντοτε προοδευτικό ρεύμα – συχνά προωθούνταν από τοπικές ελίτ που ήταν σε διαμάχη με τη κεντρική εξουσία.
  - αναρχισμός: ρεύμα ενάντια σε κάθε μορφή εξουσίας, με κεντρική μορφή τον Μπακούνιν.

Το προλεταριάτο

- Προλετάριοι: αυτοί που για να επιβιώσουν είναι αναγκασμένοι να πουλούν την εργατική τους δύναμη (και ως εκ τούτου υφίστανται εκμετάλλευση από τις κυρίαρχες τάξεις).
- Η λέξη προέρχεται από την αρχαία Ρώμη και παίρνει τη σύγχρονη έννοιά της από τον Καρλ Μαρξ, στη προσπάθειά του να φτιάξει ένα αντίπαλο δέος προς την αστική τάξη (μπουρζουαζία).

Εργάτες και Αγρότες

- Ο Μαρξ εστιάζει στους εργάτες των πόλεων (σε αντίθεση με τους εργάτες γης / αγρότες της υπαίθρου) θεωρώντας ότι, ως νέα τάξη, θα μπορούσαν να ριζοσπαστικοποιηθούν ταχύτερα πολιτικά, ενώ τα αγροτικά στρώματα ήταν πιο συντηρητικά / πολιτισμικά οπισθοδρομικά, κυρίως λόγω των συνθηκών εργασίας τους.
- Ο ρόλος των αγροτών ήταν πράγματι κυρίως συντηρητικός, με εξαίρεση τις περιπτώσεις που οι επαναστάτες κατάφεραν να τους προσεγγίσουν – πχ στη Γαλλική Επανάσταση διανεμήθηκε γη των ευγενών, ενώ αντίστοιχα το 1917 ο Λένιν μοιράζει τη γη των μεγαλογαιοκτημόνων.
- Οι εργάτες των πόλεων είναι πιο ανοιχτοί σε νέες ιδέες, λόγω της κινητικότητας μεταξύ εργασιών αλλά και της δομής των πόλεων (που βοηθά στην ανταλλαγή ιδεών), λόγω της εργασίας σε εξελισσόμενο αντικείμενο και λόγω της ύπαρξης μαζικών χώρων συνεύρεσης (μεγάλες βιομηχανικές μονάδες κοκ).

Οι συντεχνίες

- Η Γαλλική Επανάσταση απαγόρευσε τις ενώσεις κάθε τύπου, ανάμεσα σε αυτές και τις εργατικές μορφές οργάνωσης (που ήταν κυρίως συντεχνίες).
- Στην Ελλάδα υπήρχαν συντεχνίες μέχρι και τον 20ο αιώνα και καταργήθηκαν με νόμο από τον Ελ.Βενιζέλο. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ονομάζονταν «ισνάφια».
- Οι συντεχνίες είναι μορφή οργάνωσης με αυστηρή ιεραρχία στην οποία συμμετέχει και ο εργοδότης. Αντίθετα, στα συνδικάτα απαγορεύεται να συμμετέχουν εργοδότες.

Οι συντεχνίες (2)

- Οι συντεχνίες όριζαν τι θα παραχθεί, σε ποιά ποσότητα και σε τι τιμή θα πουληθεί, καθώς και τις αμοιβές των μελών τους.

Για παράδειγμα, η συντεχνία των φουρνάρηδων όριζε τι ψωμί θα παράγεται, από τι υλικό, τι βάρος θα έχει το καρβέλι, τι ώρα θα παράγεται, τι τιμή θα έχει, πόσο θα αμείβονται ο φούρναρης, ο παραγιός ΚΟΚ.

Φιλελευθερισμός και εργατικές ενώσεις

- Ένας βασικός στόχος του οικονομικού φιλελευθερισμού ήταν η κατάργηση των συντεχνιών. Ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε με τη Γαλλική Επανάσταση, με αποτέλεσμα τη κατάργηση όλων των εργατικών ενώσεων.
- Καταργήθηκαν μαζί με τις συντεχνίες και οι «συντροφικές», εργατικές οργανώσεις - πρόδρομοι των συνδικάτων στις οποίες δε συμμετείχαν εργοδότες.
- Στη συνέχεια δόθηκαν σκληρές μάχες από τα εργατικά κινήματα που συγκροτήθηκαν εκείνη την εποχή για το δικαίωμα στη δημιουργία ενώσεων.

Οι εργατικές ενώσεις

- Ο Έντουαρντ Τόμσον στο έργο του «The making of the English working class» παρουσιάζει αναλυτικά τις προσπάθειες των Άγγλων εργατών να οργανωθούν από τον 18ο αιώνα, με αποκορύφωμα τη δημιουργία του κινήματος των Χαρτιστών.
- Στην Ελλάδα, το 1909, στην οθωμανική Θεσσαλονίκη, έχουμε τη δημιουργία του εργατικού κινήματος της Φεντερασιόν, με περισσότερα από 8.000 μέλη. Ήταν κυρίως εβραίοι και Βούλγαροι εργάτες, καθώς οι Έλληνες και οι μουσουλμάνοι ήταν οργανωμένοι σε συντηρητικές συντεχνίες, με παράδοση από τους βυζαντινούς χρόνους.

Τα εργατικά συνδικάτα

- Τα συνδικάτα, σε αντίθεση με τις συντεχνίες, είχαν προσανατολισμό που ξεπερνούσε το άμεσο συμφέρον των μελών τους. Στόχος τους ήταν η οργάνωση συνολικά της εργατικής τάξης και κατά συνέπεια έκαναν προσπάθειες συντονισμού μεταξύ τους (δεν είχαν ανταγωνιστικές σχέσεις).
- Αποτέλεσμα αυτών των προσπαθειών ήταν και η δημιουργία των Εργατικών Κέντρων (στην Ελλάδα το πρώτο εργατικό κέντρο ιδρύθηκε στο Βόλο το 1908, ακολούθησαν γρήγορα και άλλα σε Αλμυρό, Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη κοκ).
- Με την ένωσή τους οι εργάτες γίνονταν και οικονομική και πολιτική δύναμη.

Φιλελευθερισμός και εργατικές ενώσεις (2)

- Η φιλελεύθερη παράδοση αντιτίθεται στην ένωση των εργατών, προβάλλοντας τις διαφοροποιήσεις μεταξύ τους (δεν δέχεται πως οι εργάτες έχουν ενιαία συμφέροντα).
- Στον 20ό αιώνα οι νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις (π.χ. η Θάτσερ στην Αγγλία) διασπούν την εργατική τάξη προβάλλοντας το επιχείρημα της εξατομίκευσης και προωθώντας τις διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της (μόνιμη ή επισφαλής εργασία, δημόσιος ή ιδιωτικός τομέας κλπ).

Φιλελευθερισμός και εργατικές ενώσεις (3)

- Η αρχική αντίθεση του φιλελευθερισμού προς τις εργατικές ενώσεις αφορά τις συντεχνίες.
- Άνταμ Σμιθ (1723 - 1790): Σκωτσέζος οικονομολόγος και ηθικός φιλόσοφος. Θεμελιωτής της σχολής των κλασικών οικονομικών, και από τους κύριους εκπροσώπους του Σκωτικού Διαφωτισμού. Αναπτύσσει τη θεωρία του «αόρατου χεριού» ενάντια στις συντεχνίες και σε κάθε μορφή ελέγχου της οικονομίας.
- Οι σχέσεις των συντεχνιών με την εξουσία και το Παλιό Καθεστώς ανάγονται στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι συντεχνίες είχαν επίσης μεγάλη σύνδεση με την εκκλησία (πχ. στη Θεσσαλονίκη χτίστηκε τον 14ο αιώνα η εκκλησία της Παναγίας των Χαλκαίων από τη συντεχνία των χαλκωματάδων).

Βιβλιογραφία

1. Geoff Eley, *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς 1923 - 2000*, μετάφραση Θανάσης Κατσικερός, εισαγωγή-επιμέλεια Σπύρος Μαρκέτος, Σαββάλας, Αθήνα 2010.
2. Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Εξάντας 1978.
3. Αντώνης Λιάκος, *Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία. Τα καταστατικά τους*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής
4. Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*. Αθήνα: Ιδρυμα Ερευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος 1993.

Βιβλιογραφία (2)

5. Αντώνης Λιάκος, *«Οι δυνατότητες πρόσληψης του μαρξισμού στην Ελλάδα το 19ο αιώνα»*, στο Γιώργος Β. Δερτιλής, Κώστας Κωστής (επιμ.), *Θέματα νεοελληνικής ιστορίας (18ος-20ός αιώνας)*, Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή 1991.
6. Σπύρος Μαρκέτος, *«Η ελληνική αριστερά»*, στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003
7. Σεραφείμ Μάξιμος, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία; Θεσσαλονίκη: Μ. Τριανταφύλλου και Σια 1930.*
8. Αβραάμ Μπεναρόγια. *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου. Αθήνα: Κομμούνα 3 1986*

Βιβλιογραφία (3)

9. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*. Αθήνα: Γνώση.
10. Αλέξανδρος Παπαναστασίου, *Μελέτες, Λόγοι, Αρθρα*, πρόλογος Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, επιμέλεια Ξενοφών Λευκοπαρίδης, τ. Α'-Β'. Αθήνα: ΜΙΑΤΕ 3 1988.
11. Παντελής Πουλιόπουλος, *Κείμενα*. Αθήνα: Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη 1979.
12. Παντελής Πουλιόπουλος, *Πόλεμος κατά του πολέμου*, Διεθνής Βιβλιοθήκη 1976.
13. Δημήτριος Πουρνάρας, *Ιστορία του αγροτικού μας κινήματος*, Αθήνα 1931.

Βιβλιογραφία (4)

14. Ρένα Σταυρίδου-Πατρικίου, *Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο. Σοσιαλισμός, δημοτικισμός και μεταρρύθμιση*. Αθήνα: Θεμέλιο 1988.
15. Σπάρτακος. *Αριστερή αντιπολίτευση του ΚΚΕ. Κείμενα 1928*. Αθήνα: Ουτοπία, χ.χ. [1982].
16. Σπάρτακος. *Κείμενα 1930-1932*, Αθήνα: Ουτοπία 1986.
17. Δημήτρης Α. Στρατής, *40 χρόνων αγώνες των ελλήνων σιδηροδρομικών. 1905-1945*. Αθήνα 1959.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Μαρκέτος Σπύρος, «Ο σοσιαλισμός στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα. Σοσιαλισμός και εργατικό κίνημα». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: http://opencourses.auth.gr/eclass_courses.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Γιώργος Μαριάς
Θεσσαλονίκη, Εαρινό Εξάμηνο 2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

